

7. Kul'chyts'kyi S. Utverdzhennya nezalezhnoyi Ukrainy: pershe desyatlittya / S. Kul'chyts'kyi // Ukrainy's'kyi istorychnyy zhurnal. – 2001. – №2. – S.3–22; №3. – S.48–68; №4. – S.3–41.

8. Mykhal'chenko M. Elita v Ukraini: yste kume, shcho zvaryly? / M. Mykhal'chenko // Viche. – 2003. – №1. – S.7–11.

9. Politolohiya: Posibnyk dlya studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv / Za redaktsiyeyu O. V. Babkinoyi, V. P. Horbatenka. – K.: Vydavnychyy tsentr «Akademiya», 1998. – 368 s.

10. Postradyans'ka dynamika ukraïns'koho suspil'stva v yevropeys'komu konteksti: Zah. dyskusiya // Sotsiolohiya: teoriya, metody, marketynh. – 2002. – №3. – S.186–198.

11. Trachuk V. Politychna elita ta politychna modernizatsiya / V. Trachuk // Ukrainy's'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektvy rozvytku: zb. nauk. prats'. – L.: «L'viv's'ka politekhnika», 2008. – №20. – S.139–144.

Parlyk V. I., Senior Lecturer, Department of Political Science, philosophy and sociology, Mariupol State University (Ukraine, Mariupol), parlyk_vladislav@mail.ru

Ukrainian model of political modernization: the coincidence between theory and practice

It is noted that the current modernization processes are complex and ambiguous phenomenon, as evidenced by the discussions that have been deployed by leading world experts in the field. The issues of forming a new political elite and modernizing focuses on ensuring the real participation of the people in political life. The purpose of this article is to analyze the peculiarities of political modernization in Ukraine, its stages, to find out the causes of failure and possible solutions. The conclusion about the impossibility of «blind copy» of foreign models of modernization of society as a whole or its individual areas for one country to the specifics of its problems.

Keywords: modernization, political modernization, political elite.

Парлюк В. И., старший преподаватель кафедры политологии, философии и социологии, Мариупольский государственный университет (Украина, Мариуполь), parlyk_vladislav@mail.ru

Украинская модель политической модернизации: мера совпадения теории и практики

Отмечается, что современные модернизационные процессы являются явлением сложным, неоднозначным, о чем свидетельствуют дискуссии, развернутые ведущими мировыми экспертами в данной области. Рассматриваются вопросы формирования новой модернизаторской политической элиты, и акцентируется внимание на обеспечении реального участия народа в политической жизни. Цель данной статьи проанализировать особенности политической модернизации в Украине, ее этапы, выявить причины неудач и возможные пути их решения. Делается вывод о невозможности «слепого копирования» иностранных образцов модернизации общества в целом или его отдельных сфер для одной страны в конкретике ее проблем.

Ключевые слова: модернизация, политическая модернизация, политическая элита.

* * *

УДК 321.7

Сичик К. Б., аспірантка кафедри теорії та історії політичної науки філософського факультету, Львівський національний університет ім. І. Франка (Україна, Львів), Sychuk.Kateryna@gmail.com

Ліві візії демократії епохи інформаційно–комунікаційних технологій

Розглянуто процес та характеристики зміни ідейного оформлення актуальних демократичних трансформацій в суспільствах постіндустріального світу. Проаналізовано вплив інформаційно–комунікаційних технологій на характер і вектори змін наукових моделей ядра теорії демократичного політичного управління в постіндустріальних суспільствах. Досліджено закономірності поступу теорій демократичного політичного управління в умовах поширення лівих візій у науковому дискурсі середини – кінця XX ст. Виявлено етапи розгортання дослідження ЗМК у контекстах соціально–політичної теорії Великобританії другої половини XX ст. Розглянуто процес становлення та апробації маргінальної критичної політичної теорії у системі ліберально–консервативного типу: «проект cultural studies» (КД – культурних досліджень), що об'єднував марксистсько орієнтованих англійських дослідників у сфері дослідження ЗМІ, популярної культури, субкультур і повсякденності.

Ключові слова: демократія, ІКТ, ідеологія, комунікація, капіталізм, постмарксизм, ЗМК.

Дослідження соціокультурних змін, які стали результатом стрімкого поширення інформаційно–комунікаційних технологій, займають значний пласт сучасних гуманітарних студій. Проте, якщо мова заходить про політичну науку, то в її контекстах проблематика пов'язана з функціонуванням інформаційного суспільства не виділяється центральним елементом новітніх теорій. В кращому випадку справа завершується розробкою принципів електронної демократії, що зрештою також позбавлена сутнісного аналізу тих соціокультурних трансформацій, яких зазнало суспільство в епоху інформаційного буму, так само як і аналізу того, на що, власне, сьогодні перетворилась демократія у класичному її розумінні.

Допокі науковці ліберальної політичної теорії шукають варіанти використання ІКТ в політичному житті капіталістичного світу, виправдовуючи при цьому перетворення суспільства на суспільство споживання та пропагуючи методології маніпулятивного впливу медіа, політичні філософи лівого фронту переймають на себе місію глибокого переосмислення тих змін, яких зазнала соціальна, а відтак і політична свідомість в епоху розвитку ІКТ. Від перших неомарксистів Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромма до сучасних теорій взаємовпливу медіапростору та політичної реальності, соціально–політичні теорії, що вибудовуються на основах якісного, а не кількісного аналізу політичних змін, усе більше тяжіють в бік лівих проектів соціальних трансформацій. В рамках цієї статті ми розглянемо не популярний у вітчизняній політичній науці, проте визнаний у світі аналіз ідеологій як стратегії дослідження ЗМІ, що сформувався в рамках британської соціологічної школи так званих «cultural studies».

«Проект cultural studies» (КД – культурних досліджень) об'єднував марксистсько орієнтованих англійських дослідників у сфері дослідження ЗМІ, популярної культури, субкультур і повсякденності. Розробка проблеми ідеології, заснована на ідеях структуралістського марксизму і концепції гегемонії А. Грамші, слугувала в 70–80-х рр. XX ст. стрижнем діяльності вчених, якій був властивий міждисциплінарний характер і колективна організація «інтелектуального виробництва». Задум КД виник на початку 1960-х рр. в середовищі теоретиків англійських «нових лівих» (Е. Томпсон, Р. Вільямс, Р. Хоггарт) та отримав розвиток в рамках неомарксистської проблематики ідеології. «Проект КД» – завжди експліцитно виступав як інтервенція в політичне життя, як внесок у викриття ідеології і звільнення від тих, хто підпорядкований репресивності влади–знання (М. Фуко) [1].

Паралельно з дослідженнями популярної культури в дослідженнях засобів масової комунікації – іншій предметній сфері КД, також розробляється методологія аналізу ідеології в рамках описаного школою кола ідей, що стосуються концептуалізації ідеології в термінах мови та дискурсу, відносної автономії ідеології стосовно політики та економіки, заміщення моделі ідеологічного панування буржуазії більш гнучкою концепцією гегемонії.

У сфері вивчення ЗМК поняття ідеології виконує критичну функцію стосовно домінуючих в західних країнах уявлень про місце ЗМК в суспільствах ліберальної демократії та відіграє ключову роль в обґрунтуванні «критичної парадигми». Критична функція поняття ідеології в цій предметній області має два основних

взаємопов'язаних аспекти. По-перше, використання цього концепту дозволяє вивести дослідження ЗМК за рамки проблематики консенсусу, домінуючої і в структурно-функціоналістській соціально-політичній науці та теоріях «плюралістичної демократії», і в офіційній ідеології західних країн ліберальної демократії. У теоріях консенсусу передбачається, по-перше, що ЗМК відображають і підтримують спонтанний консенсус навколо базових цінностей ліберальної демократії і, по-друге, що нейтральність ЗМК в плюралістичних суспільствах забезпечується наявністю безлічі груп інтересів, вплив кожної з яких зрівноважується впливом інших. Для критичної парадигми характерна інша постановка питань: хто створює консенсус, в чиїх інтересах він існує і які умови його існування? ЗМК набувають важливості вже «не в якості інституту, який просто відображає або підтримує консенсус, але в якості інституту, який сприяє створенню консенсусу і який виробляє консенсус». По-друге, в домінуючих інтерпретаціях ЗМК повідомлення ЗМК відображають реальні події «такими, як вони є насправді» [2]. Навпаки, поняття ідеології в тому вигляді, який воно набуло у сучасному неомарксизмі, дозволяє осмислити символічну роботу ЗМК по «соціальному конструюванню реальності», їх роль у відтворенні пануючого бачення соціально-політичної реальності за допомогою створення одних репрезентацій подій соціального і політичного життя та виключення альтернативних репрезентацій тих же подій. Тим самим ЗМК не тільки відображають суспільний консенсус, але й відіграють активну роль у конструюванню консенсусу та зміни його змісту.

Увага представників критичної теорії до ЗМК викликана тим очевидним фактом, що сучасні ЗМК володіють великими технічними можливостями для поширення ідеології серед численної аудиторії. КД поділяють основну спрямованість більш ранньої марксистської критики ліберальних уявлень про свободу та нейтральності ЗМК в західних суспільствах ліберальної демократії. Характерна для цієї критики аргументація міститься в роботі британського марксиста Р. Мілібенда «Держава в капіталістичному суспільстві» [3]. Р. Мілібенд констатує ангажованість більшості ЗМК консервативними ідеями і цінностями, що підтримують статус-кво. Як зазначає Р. Мілібенд, незважаючи на відсутність прямого державного контролю за діяльністю ЗМК, дійсний плюралізм на телебаченні, радіо і в пресі, «засоби масової інформації в розвинених капіталістичних країнах призначені для виконання суто функціональної ролі; вони є одночасно виразом системи панування та засобом підсилення цієї системи» [3]. Незважаючи на те, що загальне положення щодо ідеологічної ангажованості ЗМК в західних ліберальних демократіях коректне, у авторів, які доволі критично ставляться до постмодерних ЗМК, в тому числі у Р. Мілібенда, часто простежується тенденція до інструменталістського опису та пояснення ідеологічної ролі ЗМК у підтриманні капіталістичного порядку, що вкладається в описану вище схему «тези про панівну ідеологію» та наштовхує на ряд труднощів теоретичного, методологічного та емпіричного порядку. Опис Р. Мілібендом консервативної спрямованості змісту більшості ЗМК може бути інтуїтивно вірним, але, на наш погляд, все ж потребує уточнення та конкретизації. Видається проблематичним в емпіричному

плані виявити (наприклад, в програмах новин) цілісну систему ідей, цінностей і вірувань, що формують так звану «консервативну ідеологію», яка, як передбачає Р. Мілібенд, легітимізує або маскує капіталістичний лад та свідомо поширюється ЗМК. Теза про процес «масової індоктринації» [3], в який включені ЗМК, є спрощенням реальних процесів ідеологічного впливу ЗМК на аудиторію, припускає її пасивність. Недооцінка активності аудиторії при сприйнятті продукції ЗМК є слабким місцем і в концепції культурної індустрії Т. Адорно і М. Гокхаймера (як і немарксистської американської соціології засобів масової комунікації, що виникла у 40–50-х рр. минулого сторіччя, та вивчала ефекти ЗМК у розрізі зміни установок масових аудиторій) [4, с. 16–60].

Інший поширений варіант критики ліберальних ЗМК полягає у припущенні того, що у своїй діяльності ЗМК здійснюють, явно чи неявно, «схиляння» у бік одних політичних сил і дискримінацію інших. Так, Р. Мілібенд намагається показати, що більшість ЗМК в розвинених капіталістичних країнах надають підтримку правим партіям більшою мірою, ніж соціал-демократичним і, тим більше, комуністичним. Ймовірно, це відображає дійсність конкретних капіталістичних соціумів на певних етапах їх розвитку та пов'язане з особливостями розвитку їхніх політичних систем; очевидний і той факт, що антисистемні політичні сили зовсім позбавлені доступу до ЗМК. Однак, принаймні на матеріалі сучасної Великобританії, важко зафіксувати в конкретних випадках якесь «схиляння». Зазвичай, провідні політичні сили, які беруть участь у конвенційній політиці, мають відносно рівні можливості для представлення своїх позицій, принаймні, на телебаченні та радіо.

Ідеологічна заангажованість ЗМК, що розуміється у вказаних вище вимірах, у Р. Мілібенда пояснюється, в першу чергу, чинником економічної залежності ЗМК від великого бізнесу, який або володіє значною частиною ЗМК, або фінансує їх через рекламу, а також спільністю ідеологічних установок частини персоналу ЗМК та правлячого класу [3]. Крайньою формою такого пояснення є теорія змови, яку, звичайно, не поділяє такий досвідчений представник критичної теорії, як Р. Мілібенд, але яка може представляти велику спокусу, якщо виходити з факту надто тісного зв'язку інститутів ЗМК, їх персоналу та великого бізнесу. Це пояснення, мабуть, може «працювати» стосовно ліберальної преси першої половини ХХ ст., але меншою мірою у сучасних ліберальних демократичних країнах, особливо якщо мова йде про телебачення, і такі його жанри, як новини й політичні програми різного роду, тим більше, що значна частина ЗМК в цих країнах підконтрольні інститутам громадянського суспільства. Існують також факти, що вказують на те, що інституційні канони нейтральності, неупередженості, об'єктивності та балансу при висвітленні подій соціального і політичного життя складають основу професійної ідеології спільноти журналістів в західних країнах і дійсно визначають їх рутинні практики.

У КД в ході теоретичної роботи, заснованої на синтезі немарксистської теорії ідеології й постструктуралістської семіотики, та теоретично насичених емпіричних досліджень, були запропоновані такі методологічні рішення, які дозволяють уникнути зазначених труднощів, що впливають з інструменталістського та спрощеного функціоналістського підходу до дослідження ідеологічної

функції ЗМК в капіталістичному суспільстві. Мета такого дослідження – в аналізі ролі ЗМК з підтримання класового панування. Проте, на відміну від Р. Мілібенда, що дотримується ідей ортодоксальнішого марксизму, для дослідників, що орієнтуються на структуралістський марксизм, стало очевидно, що діяльність ЗМК як «ідеологічного апарату» неможливо описати в рамках логіки прямої кореляції ідеологічної надбудови та економічного базису. А сам пошук безпосереднього зв'язку між ідеологічним змістом продукції ЗМК та економічними чи політичними інтересами великого бізнесу виявився малопродуктивним. Функція ЗМК полягає скоріше у відтворенні структурних «умов існування» [5] виробничих відносин, що визначають сферу довготривалих стратегічних інтересів панівного класу. Критерії концептуалізації функціонування ЗМК в КД задаються ідеєю відносної автономії ідеологічних інститутів стосовно держави та економіки, з одного боку, і концепцією гегемонії, що відбиває суперечливу динаміку процесу ідеологічного відтворення класового панування, з іншого.

Дослідження ЗМК неминуче пов'язане з обговоренням двох тісно взаємопов'язаних аспектів теоретичної проблеми ідеології. По-перше, це питання про те, як протікає ідеологічний процес і які його механізми. По-друге, для підходу критичної теорії лівих до вивчення ЗМК необхідно конкретизувати ставлення ідеологічної сфери, до якої відносяться ЗМК, до інших практик соціальної формації, насамперед, до економічних та політичних – державних інститутів (парламент, суди, поліція, армія і т.д.), партійної політики тощо [5].

Що стосується першого аспекту, то як показує практика КД, продуктивним виявляється синтез неомарксистської теорії ідеології та концептуальних засобів семіотики (або семіології) в її постструктуралістському варіанті. Ідея ідеологічної заангажованості ЗМК, загальна для критичних підходів, які ставлять під сумнів уявну об'єктивність та нейтральність ЗМК, потребує конкретизації та уточнення механізмів функціонування ідеології на рівні виробництва медіальних повідомлень і їх засвоєння аудиторією, тобто того, яким саме чином ЗМК беруть участь у поширенні панівних ідеологій. Відправним пунктом для КД було радикальне переосмислення французьким марксистським філософом Л. Альтюссером поняття ідеології. На відміну від традиційного в марксизмі уявлення про ідеологію як хибне або ілюзорне відображення реальності у свідомості соціальних суб'єктів, ідеологія в розумінні Л. Альтюссера і його послідовників включає нерелексивні структури соціальної свідомості, за допомогою яких індивіди «проживають» своє відношення до реальних (структурних) умов свого існування та формуються як суб'єкти соціальної дії, мислення і перцепції. Артефакти ідеології включають не тільки теоретичні доктрини, але і всі символічні ресурси (повсякденні уявлення, образи, тексти і т.д.), за допомогою яких індивід осмислює своє місце в соціальній реальності, набуває почуття ідентичності, мотивацію до соціальної діяльності, тобто, формується як соціальний суб'єкт. Згідно з концепцією Л. Альтюссера, ідеологія представлена індивідам як їх «прожитий світ» і включає в себе різного роду репрезентації [6]. Специфіка поняття ідеології Л. Альтюссера прояснюється при порівнянні цього поняття з поняттям репрезентативної культури, які були розроблені в структурі феноменології.

Визначення ідеології, запропоноване Л. Альтюссером робить можливим концептуалізацію ідеології по моделі мови і репрезентує її функціонування у відповідності з семіотичною моделлю комунікації. Вище ми показали, яким чином поняття артикуляції використовується в аналізі ідеологічних процесів у сфері популярної культури. Значущим тут є положення теорії ідеології Л. Альтюссера про несвідому природу ідеології. Один з методологічних наслідків такого визначення ідеології полягає в тому, що основу аналізу ідеології утворює не так опис змісту ідей, доктрин, вірувань та ін., а виявлення за артефактами ідеології імпліцитних «ідеологічних проблематик», або «ідеологічних парадигм», які задають певний спосіб осмислення різних аспектів соціально-політичної реальності – «те, що може бути сказано» [6], – які, за визначенням, виключають альтернативні способи. У колективній роботі Бірмінгемського центру сучасних культурних досліджень «Поліцейське управління кризою» поняття ідеологічної парадигми, що вживається як тотожне з поняттям ідеологічної проблематики Л. Альтюссера, було задіяно при дослідженні публічного обговорення проблеми злочинності у Великобританії в першій половині 1970-х років: «Ми наполягаємо, що не існує, як такої, єдиної, цілісної, уніфікованої англійської публічної ідеології злочинності... З іншого боку, ми в той же час стверджуємо, що існують відмінності у формах осмислення злочинності та її пояснення, які на поверхневому феноменальному рівні здаються абсолютними, у зв'язку з тим, що вони набагато більш обмежені набором ідеологічних парадигм. Під «парадигмами» ми маємо на увазі теми, передумови, допущення, «питання, що заздалегідь передбачають відповіді», матриці ідей, за допомогою яких безліч громадських «думок» щодо проблеми злочинності приймають упорядковану форму» [6].

Як відомо, семіотика екстраполює базові положення структуралістської лінгвістики Ф. Соссюра [7], на широке коло знакових систем (як вербальних, так і невербальних), включаючи системи масової комунікації. У семіотиці постулюється, що смислопродуктування, яке зводиться до процесу означування, в тій чи іншій знаковій системі обумовлено кодом – системою конвенцій, які встановлюють відмінності і опозиції символів та правила їх поєднання в повідомленнях. Код, що приймається учасниками комунікації, який інакше можна представити як набір їхніх очікувань, знань і попереднього досвіду, визначає, які смисли будуть додані того чи іншого повідомленням. Причому будь-яке повідомлення має крім первинного, «буквального», значення (денотативного значення), також і вторинне, асоціативне, менш стійке, залежне від контексту і культурного досвіду і знання учасників комунікації (конотативне значення). Таким чином, повідомлення може наділятися учасниками комунікації різними смислами залежно конотації. Наприклад, картинка, що зображає В. Леніна, з текстом: «Вся влада радам» на обкладинці радянського журналу «Огонек» зразка 1989 [8], крім своїх денотативних значень (В. Ленін та гасло), легко ідентифікованих більшістю, могло наділятися і конотативними значеннями. Для читачів, знайомих з суспільно-політичною проблематикою епохи, картинка символізувала спадкоємність політичних реформ «перебудови» у відношенні до Жовтневої революції та «ленінським ідеалам соціалізму». В рамках змалюваного альтюссерівського бачення ідеології як неявної структури

не важко погодитись з тим твердженням, що ідеологія може репрезентувати один з рівнів означення та розпізнаватися в конкретних повідомленнях як код. Приклад такого використання поняття ідеології в самій семіотичі дає визначення ідеології у У. Еко як «останньої конотації всієї сукупності конотацій, пов'язаної як із самим знаком, так і з контекстом його вживання» [9]. Ідеологію, визначення якої у У. Еко близьке антропологічному поняттю культури, можна розпізнати тільки тоді, коли вона «соціалізується, перетворюється у код». Операціоналізація марксистського поняття ідеології через семіотичне поняття коду, дозволяє розширити область аналізу «ідеологічного виміру медіальних повідомлень»: «Ідеологія – це особливий тип повідомлення, або клас соціальних дискурсів, але один з рівнів організації повідомлення ... рівень означування, який може бути присутнім у повідомленнях будь-якого типу, навіть у науковому дискурсі. Будь-який матеріал соціальної комунікації можна піддати ідеологічному прочитанню» [9].

Семіотичний аналіз приймається в КД як найбільш адекватний метод виявлення ідеологічних проблематик, імпліцитно присутніх в медіальних повідомленнях. Традиційним методом аналізу повідомлень ЗМК на початку 1970-х років в соціології був контент-аналіз. Цей метод може використовуватися дослідниками, що працюють в різних теоретичних перспективах, в тому числі і для доказу ангажованості висвітлення в ЗМК індустріальних конфліктів, проте в світлі вищесказаного переваги семіотичного методу видаються нам більш очевидними. Контент-аналіз як дослідницький інструмент чутливий тільки до поверхневих сенсів повідомлень, проте не завжди придатний для аналізу специфічних повідомлень (наприклад, фільмів). Якщо в контент-аналізі увага зосереджується на експліцитному змісті фрагментів повідомлення, що піддаються квантифікації, то об'єктом семіотичного аналізу є медіальне повідомлення як структуроване ціле, що включає багато рівнів означування. Семіотичний аналіз розкриває правила організації повідомлень, місце, яке займає окремий елемент в тексті повідомлення, що набагато важливіше для текстуального аналізу, ніж частота його повторення. Наприклад, якщо у випуску новин повідомлення про страйк йде одразу за повідомленням про зростання інфляції, то таке чергування наділяє подію (страйк) крім «буквального», денотативного сенсу також і конотативним, яке визначається кодом, що включає ідеологічні категорії і допущення існування певного роду соціально-політичної реальності («страйки перешкоджають нормальному функціонуванню національної економіки» та ін.). Хоча розрізнення денотації і конотації є доволі умовним, дослідники ЗМК, які дотримуються розглянутої версії ідеологічного аналізу, зосереджують увагу переважно на конотативному рівні означування, який в силу своєї рухливості відкритий для ідеологічних «щеплень» і на якому можна спостерігати динаміку ідеологічного поля в даній конкретно-історичній кон'юнктурі, що репрезентує, у відповідності з певною концепцією гегемонії, область силових відносин різних соціальних груп.

Для ідеологічного аналізу важливий момент конструювання ідеологічного «обрамлення» (closure) [5] – обмеження соціальної уяви і мислення стосовно подій соціально-політичної реальності категоріальними, образними, тематичними межами панівної ідеології.

Тобто крім того для ідеологічного аналізу важливо те, що могло б бути сказано, але не відбулось. У наведеному прикладі, для глядача, інтерпретуючого повідомлення про страйк у відповідності із зазначеним кодом, судження про страйк буде обмежене ідеологічною проблематикою, яка виключає постановку питань про право робітників на колективний захист своїх інтересів задля захисту ідеї розвитку так-званої «національної економіки». Оскільки будь-який знак може інтерпретуватися різними способами, мати більш ніж одне значення (феномен полісемії), для досягнення ефекту ідеологічного «обрамлення» необхідно обмежити сферу можливих прочитань знака. У нашому прикладі кадри, що зображують пікет робітників, можуть інтерпретуватися глядачами по-різному, проте обраний журналістами спосіб організації матеріалу новин обмежує інтерпретацію повідомлення про страйк ідеологічним кодом «кращого прочитання» (preferred reading) [5]. Об'єктом аналізу в критичній теорії ЗМК є практики кодування ідеологічних смислів в медіальних повідомленнях працівниками ЗМК, а також практики декодування повідомлень аудиторією. Що стосується виробництва повідомлення, сфера ідеологічних практик охоплює різні аспекти діяльності працівників ЗМК, такі, як відбір тих фактів, які представляються релевантними в якості новин, спосіб їх подання, визначення тем для обговорення в аналітичній програмі і т.д. Так, в одному дослідженні ідеологічної функції жанру аналітичних телевізійних програм Бі-Бі-Сі, що включають дебати між політиками (current affairs), виробництво ідеологічних смислів в обраній для детального аналізу програмі аналізується на декількох взаємопов'язаних рівнях: вербальний дискурс (вступне слово ведучого, коментарі до картинок та ін.), візуальний, вибір лексики учасниками дебатів, кінестетичний дискурс (жести, манера триматися і ін.).

Описаний метод знайшов застосування в аналізі матеріалів британських ЗМК: преси (газетні новини, редакційні статті, листи читачів і т.д.), новин та різних аналітичних телевізійних програм, присвячених соціальним та політичним проблемам і подіям. Він дозволяє виявити неявну присутність ідеології навіть у тих випадках, коли «здається», що медіальні повідомлення представляють лише нейтральне відображення реальності. Особливо це характерно для телебачення і таких його жанрів, як новини. Однак сама ця «видимість» повинна стати предметом ідеологічної реконструкції [5]. Як вже було сказано, марксистський концепт ідеології дозволяє переосмислити суть діяльності ЗМК. Він полягає не у відображенні реальності (адекватне в ліберальних уявленнях чи викривлене, «перевернуте» в ранній марксистській критиці), а у виробництві репрезентацій подій, або, якщо запозичувати термінологію символічного інтеракціонізму, визначень ситуацій. Репрезентація – це особливого роду практика, практика означування, яка включена в складну систему структурних детермінант. Будь-яка подія, факт, оскільки вони щось означають для людини, повинні бути проаналізовані за допомогою практик означування за наявними у суспільстві «схемами класифікацій» соціально-політичного світу, які надає ідеологія. У цьому і полягає суть ідеологічної роботи ЗМК, ідеологічних практик ЗМК, які аналізуються за допомогою описаного вище методу. У центрі уваги неомарксистських дослідників ЗМК знаходяться

відтворювані ЗМК визначення соціальних та політичних подій, які конструюються в рамках домінуючої ідеології. Така ідеологія характеризується, по-перше, тим, що її категорії та змісти задають вектори глобального бачення суспільства в цілому або якоїсь сфери суспільних відносин. «Панівні визначення, – зазначає С. Холл, – імпліцитно або експліцитно ставлять події в зв'язок з масштабними тоталізаціями ... вони, наприклад, пов'язують події з «національним інтересом» або геополітичними проблемами, навіть якщо ці зв'язки представлені в містифікованому або схематично спрощеному вигляді» [10]. По-друге, домінуюче бачення соціально-політичної реальності наділене легітимністю, що здається «природною», чимось таким «очевидним» в розрізі розуміння соціального порядку. Легітимізація домінуючої ідеології, неявно присутня у повідомленнях ЗМК, забезпечується видимістю нейтральності та об'єктивності (ЗМК як «вікно у світ») [10]. Віра в те, що ЗМК тільки лише відображають реальність, є ідеологічним конструктом, який створюють працівники ЗМК. Претензії на незалежність, об'єктивність та нейтральність висвітлення суспільних і політичних подій є ідеологічними за своїм характером. Вони складають професійну ідеологію працівників ЗМК в західних суспільствах ліберальної демократії, зразком яких є США та Великобританія. Ця ідеологія також кодується в медіальних повідомленнях. Наприклад, манера триматися ведучих в аналітичних програмах на Бі-Бі-Сі організовано у відповідності із кодом нейтральності: журналіст – це один із звичайних людей, втілення «середньої людини», проте, як професіонал він відповідальний перед громадськістю за репрезентацію «справжнього» стану речей.

Як було показано в дослідженнях сучасних британських ЗМК, проведених в рамках КД, визначення подій та різних аспектів соціально-політичної реальності конструюються працівниками ЗМК, як правило, в категоріях і тематичних рамках визначень, які вже були сконструйовані поза інститутами ЗМК, насамперед у сфері капіталістичної держави (уряд, суди, поліція, армія та ін.) і частини громадянського суспільства (офіційна партійна політика, в Англії, як відомо, в ній домінують три партії). Ці визначення в кінцевому рахунку «працюють» на відтворення стратегічних інтересів панівного класу, забезпечуючи згоду підлеглих класів з панівною роллю еліти та її стратегічними заходами – іншими словами, конструюючи консенсус. ЗМК через практики означування активно беруть участь в складному та суперечливому процесі конструювання консенсусу, формуючи репрезентації соціально-політичної реальності. Виникає питання, чому ЗМК відтворюють у своїх повідомленнях ідеологічні рамки визначень державних інституцій та офіційних політиків. Тут ми підходимо до іншого важливого аспекту теоретичної проблеми ідеології, необхідності конкретизації зв'язку ідеологічних практик з іншими сферами сучасного капіталістичного суспільства. У розглянутій нами версії критичного аналізу діяльності ЗМК були запропоновані теоретичні рішення, що дозволяють уникнути спрощень «теорії змови». Незалежність ЗМК в західних суспільствах не є лише ідеологічною фікцією: ЗМК дійсно захищені від впливу вузьких інтересів пануючих груп та вільні від прямого державного контролю. Слід також враховувати ту обставину, що механізми ідеології

працюють на рівні несвідомого. Відтворення панівних ідеологій не відбувається на рівні усвідомлених інтенцій працівників ЗМК, а є, так би мовити, ненавмисним наслідком їхніх дій, мотивованих професійними нормами і критеріями. Так, поведінка журналіста, яка визначається чисто професійними критеріями успішної комунікації, сприяє успішній комунікації ідеологічної проблематики, яка утвердилася в якості домінуючої в даній історичній кон'юктурі.

Згідно з неомарксистськими поглядами, що склалися в руслі ідей структурального марксизму і концепції гегемонії, панівний в економіці клас в сучасному капіталістичному суспільстві не здійснює безпосередньо державну політику. Держава володіє відносною автономією. Автономна воно в силу того, що є сферою, незалежною від впливу безпосередніх інтересів окремих фракцій панівного класу, що забезпечується крім іншого правилами гри ліберальної демократії. Це створює видимість нейтральності держави, яка нібито представляє «загальний інтерес» та «націю». Відносна ж ця автономія в силу того, що держава сприяє реалізації довгострокових стратегічних інтересів панівного класу. ЗМК, хоча і діють незалежно від вузьких інтересів політичних партій, все ж не можуть вийти за межі офіційного консенсусу, що формується в рамках парламентської демократії – в сфері держави і офіційної політики, яка представляє «загальнонаціональний інтерес». Самі критерії об'єктивності, неупередженості, незацікавленості, які роблять діяльність ЗМК легітимною в очах громадськості, орієнтують працівників ЗМК на ідеологічні репрезентації владних груп, які стали гегемоном і складають в даний момент зміст «загального інтересу», легітимізуючи через вибори так-звану «громадську думку» [5]. Діяльність ЗМК в сучасному суспільстві включена в своєрідну діалектику конструювання консенсусу: ЗМК одночасно відображають консенсус і активно беруть участь в його конструюванні. Довготривалий ідеологічний ефект діяльності ЗМК складається у відтворенні самої ідеї «нації» та «загального інтересу», складовою ідеологічної умови існування сучасної капіталістичної держави. Таким чином, ідеологічні практики ЗМК визначаються складною системою структурних детермінант, що включають вплив домінуючої ідеології на самих працівників ЗМК та їх професійну ідеологію, і самі є такими детермінантами по відношенню до інших практик суспільної формації. Як зазначає С. Холл, зв'язок ЗМК та капіталістичної держави носить системний характер: «цей зв'язок реалізується на рівні збігу та перетину систем і структур» [10].

Неомарксистські поняття ідеології та гегемонії, як ми бачили на прикладі дослідницької практики КД, виявляються дієвими інструментами для аналізу зв'язку смислів та значень, або культурних репрезентацій в широкому сенсі, і сфери структурних відносин влади (в марксизмі, це, звичайно, перш за все відносини класового панування). Синтез марксистської теорії ідеології та концептуальних засобів семіотики, лінгвістики, а також психоаналізу та інших дисциплін, відкриває широкі можливості для такого аналізу та конкретизації функціонування ідеології в сучасному суспільстві. Так, що стосується досліджень ЗМК в рамках проекту КД, крім аналізу виробництва ідеологічних смислів ЗМК та їх зв'язку з державою та іншими сферами суспільного життя, окремий напрям представляють дослідження

процесів, що розгортаються на іншому кінці ідеологічної комунікації – інтерпретації повідомлень аудиторією.

У неомарксистських дослідженнях часто апіорно приймається, що ЗМК успішно виробляють ідеологічні ефекти. Однак, ідеологічний вплив на аудиторію далеко не однозначно, декодування медіальних повідомлень членами аудиторії складним чином детермінується приналежністю до різних субкультур та структурних позицій. Тим не менш, це не підстава відмовлятися від цілісного аналізу ідеологічних практик виробництва смислів з погляду їх структурних детермінант, вироблення відповідного концептуального апарату, уточнення конкретних механізмів ідеологічної гегемонії з метою подальшого дослідження соціально-політичних змін у розвинутих суспільствах, що називають себе «демократіями».

Список використаних джерел

1. Фуко М. Наглядати і карати / М. Фуко. – К.: Основи, 1998. – 392 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.sumdu.edu.ua/library/docs/Books/fuko_2.pdf
2. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001103/>
3. Пуланзас Н. Загальні міркування про державу надзвичайного стану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/zagalni-mirkuvannya-pro-derzhavu-nadz/>
4. Хоркхаймер М., Адорно Т. В. Дialeктика просвещения. Философские фрагменты. «Медиум» «Ювента». – М., С-Пб., 1997.
5. Marcel van der Linden. Western Marxism and the Soviet Union. A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917. – Leiden–Boston, 2007. – 390 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libcom.org/library/western-marxism-soviet-union-marcel-van-der-linden>
6. Альтюссер Луи. Идеология и идеологические аппараты государства // Неприкосновенный запас. – М., 2011. – №3 (77). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html>
7. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Пер. с франц. яз. под ред. А. А. Холодовича; Ред. М. А. Оборина; Предисл. проф. Н. С. Чемоданова. – М.: Прогресс, 1977. – 696, [2] с.
8. Архив. «Ogonek», русский советский общественно-политический и литературно-художественный иллюстрированный еженедельный журнал. Издаётся с 1923 в Москве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/Ogonek/Ogonek_.html
9. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Пер. с итал. В. Резник и А. Погоняйло. – СПб.: Симпозиум, 2006. – 544 с.
10. Thompson E. P. The Making of the English Working Class. – London: Vantage Books, 1966. – 848 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libcom.org/library/making-english-working-class-ep-thompson>

References

1. Fuko M. Nagljadyaty i karaty / M. Fuko. – K.: Osnovy, 1998. – 392 s. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://lib.sumdu.edu.ua/library/docs/Books/fuko_2.pdf
2. Mamardashvili M. Kak ja ponimaju filosofiju / M. Mamardashvili [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001103/>
3. Pulanzas N. Zagal'ni mirkuvannja pro derzhavu nadzvychajnoho stanu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://commons.com.ua/zagalni-mirkuvannya-pro-derzhavu-nadz/>
4. Horkhajmer M., Adorno T. V. Dialektika prosveshhenija. Filosofskie fragmenty. «Medium» «Juventa». – M., S-Pb., 1997.
5. Marcel van der Linden. Western Marxism and the Soviet Union. A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917. – Leiden–Boston, 2007. – 390 p. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://libcom.org/library/western-marxism-soviet-union-marcel-van-der-linden>
6. Al'tjuser Lui. Ideologija i ideologicheskie apparaty gosudarstva // Neprikosnovennyj zapas. – M., 2011. – №3 (77). [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html>
7. Sossjur F. de. Trudy po jazykoznaniju / Per. s franc. jaz. pod red. A. A. Holodovicha; Red. M. A. Oborina; Predisl. prof. N. S. Chemodanova. – M.: Progress, 1977. – 696, [2] s.

8. Arhiv. «Ogonek», russkij sovetskij obshhestvenno-politicheskij i literaturno-hudozhestvennyj illjustrirovannyj ezhenedel'nyj zhurnal. Izdaetsja s 1923 v Moskve [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/Ogonek/Ogonek_.html

9. Jeko U. Otsustvujushhaja struktura. Vvedenie v semiologiju / Per. s ital. V. Reznik i A. Pogonjajlo. – SPb.: Simpozium, 2006. – 544 s.

10. Thompson E. P. The Making of the English Working Class. – London: Vantage Books, 1966. – 848 p. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://libcom.org/library/making-english-working-class-ep-thompson>

Sichik K. B., graduate student of the Department of Theory and History of Political Science Faculty of Philosophy, Lviv National University Franko (Ukraine, Lvov), Sychyk.Kateryna@gmail.com

Left visions of democracy in the era of IT boom

Process and characteristics of changing of ideological get-up in actual democratic transformation in societies of post-industrial world is examined. Influence of IT development on character and transformation vectors of scientific models of democratic political management theory's core in post-industrial societies is analyzed. The regularity progress of democratic political theories of management in a distribution leftist visions of scientific discourse mid – late twentieth century. Discovered stages of deployment in mass media research contexts of social and political theory in UK in twentieth century. The process of creation and testing of critical marginal political theory in the system of liberal-conservative type «project cultural studies» (CD – cultural studies), uniting Marxist-oriented researchers in the field of English studies media, popular culture, subcultures, and everyday life.

Keywords: democracy, IT, ideology, communication, capitalism, post-marxism, mass communication media.

Сычик Е. Б., аспирантка кафедры теории и истории политической науки философского факультета, Львовский национальный университет им. И. Франко (Украина, Львов), Sychyk.Kateryna@gmail.com

Левые векторы демократии эпохи информационно-коммуникационных технологий

Рассматривается процесс и характеристики изменения идейного оформления актуальных демократических трансформаций в обществах постиндустриального мира. Анализируется влияние развития информационно-коммуникационных технологий на характер и векторы изменений научных моделей ядра теории демократического политического управления в постиндустриальных обществах. Исследованы закономерности развития теорий демократического политического управления в условиях распространения левых видений в научном дискурсе середины – конца XX в. Выявлены этапы развертывания исследования СМК в контекстах социально-политической теории Великобритании второй половины XX в. Рассмотрен процесс становления и апробации маргинальной критической политической теории в системе либерально-консервативного типа: «проект культурных исследований» (КД – культурных исследований), объединявший марксистско ориентированных английских исследователей в области исследования СМИ, популярной культуры, субкультур и повседневности.

Ключевые слова: демократия, ИКТ, идеология, коммуникация, капитализм, пост марксизм, СМК.

УДК 321.7

Skoczyńska-Prokopowicz B.,
doctor nauk o sociologii,
University of Rzeszow (Polska, Rzeszow),
ivanna.luch@gmail.com

ZJAWISKO MIGRACJI W ŚWIETLE ROZWIĄZAŃ PRAWNYCH

Autorka opisuje zjawisko migracji w perspektywie historycznej i wskazuje na przyczyny i skutki tego zjawiska z punktu widzenia państwa i społeczeństwa. Wskazuje na regulacje prawne na ziemiach polskich od okresu średniowiecza, przez czas zaborów – ustawodawstwo rosyjskie, pruskie i austriackie aż do uzyskania przez Polskę niepodległości po I wojnie światowej i kierunki fal migracyjnych. Zjawisko migracji jest obecne na ziemiach polskich od zarania dziejów państwa polskiego, niezależnie od tego, czy istniało ono formalnie, czy też władza znajdowała się w obcym ręku. Zawsze też funkcjonowały odpowiednie regulacje prawne, które umożliwiały przemieszczanie się obywatela.

Słowa kluczowe: migracje wewnętrzne i zewnętrzne, ustawy i dokumenty, uprawnienia wychodźców, organizacje kontrolujące i wspierające migrantów.